

Можливих причин тому є декілька: наприклад, принципові розходження в розумінні сутності егоцентричних проявів у різних авторів, можливість латентного існування егоцентризму як властивості особистості, яка не завжди проявляється в діяльності (мовленнєвій). Зважаючи на ці чинники, ми повинні з обережністю трактувати показники еготизму в діагностиці егоцентричних проявів. Низький рівень еготизму зовсім не означає, що таким же буде і ступінь вираженості егоцентризму в цілому. На майбутнє складається перспектива нагальної необхідності глибшого дослідження структурних компонентів егоцентризму та чіткішої класифікації його видів і форм, якої на сьогоднішній день не існує.

Логічним завершенням нашого дослідження був би висновок про те, що одним з ключових чинників наявності підвищеного рівня егоцентризму є соціально-психологічна дезадаптація, що виникає під час перебування особистості в несприятливих умовах, але невирішеним залишається кілька питань. По-перше, про природу дезадаптації та її тривалість. Цей аспект важливий не тільки для корекційної роботи по усуненню деструктивного стану, але й для уточнення природи егоцентричних явищ – викликаються вони віковими кризами, які починаються поступово, або кризами життєвими, раптовими і різкими, до яких особистість часто буває неготова. В методологічному плані це може мати ключове значення для профілактики і корекції егоцентричних станів. В нашому дослідженні такий аспект був врахований за допомогою дослідження біографічних даних учасників. Дотримання цього принципу дало можливість сформулювати вибірку з підлітків і юнаків, які за останні півроку не переживали значних життєвих криз, отже, вірогіднішим є припущення, що особи з високим рівнем соціально-психологічної дезадаптації переживають період вікової кризи (підліткової або юнацької). По-друге, про наявність додаткових чинників, що можуть як загострювати соціально-психологічну дезадаптацію, так і підвищувати рівень егоцентричних проявів. Навіть при об'єктивному контролі існування додаткових чинників, які нами не враховані, не можна заперечувати.

Список використаних джерел

1. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с. – [Психол. исследования].
2. Обухова Л.Ф., Рябова Т.В., Сулова М.Н., Стурс Т.К. Феномен эгоцентризма у подростков-инвалидов // Вопросы психологии. – 2001. – № 3. – С 40-48.

3. Пашукова Т.И. Эгоцентризм: феноменология, закономерности формирования и коррекции / Т.И. Пашукова. – Кировоград: Центрально-Украинское издательство, 2001. – 338 с.
4. Пиаже Ж. Избранные психологические труды: пер с англ. и фр. / Под ред В.А. Лекторского. – М.: Междун. педагог. академия, 1994. – 680 с.
5. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды / Д.Б. Эльконин. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с. – [Труды д. чл и чл-кор. АПН СССР].
6. J.R. Chambers, P.D. Windsehirt, J. Suls. Egocentrism, event frequency, and comparative optimism: when what happens frequently is “more likely to happen to me” // Personality and social psychology bulletin. – 68, 2003. – p 804 – 825.

There is analyzed problem of the relation the tangerine and adults egocentrism and social-psychological desadaptation in the article. I have described the history of the investigations of the problem in the works by different authors, and have attempted to prove the stipulation of egocentrically variation by the social-psychological desadaptation

Key words: Analysis of Variance, egocentrism, egotism, social-psychological desadaptation.

Отримано: 5.02.2010

УДК: 316.648

В.О.Васютинський

Незадоволені потреби в контексті соціального самовизначення російськомовних жителів України

За результатами опитування 1292 російськомовних респондентів зроблено висновок, що на їхнє соціальне самовизначення істотно впливає переживання незадоволених потреб. Особливо значущим виявився брак матеріального добробуту, порядку й стабільності, упевненості в майбутньому, чесної влади, здоров'я. Доволі відчутним, але не провідним, є незадоволення потреб, пов'язаних із російською ідентичністю. На самовизначення російськомовної молоді відносно сильніше впливають етнополітичні чинники, але вона менше орієнтується на проросійські цінності.

Ключові слова: незадоволені потреби, соціальна ідентичність, вікові відмінності, російськомовні громадяни.

По результатам опроса 1292 русскоязычных респондентов сделан вывод, что на их социальное самоопределение существенно влияет переживание неудовлетворенность потребностей. Особенно значимым является недостаточный уровень материального благополучия, порядка и стабильности, уверенности в будущем, честной власти, плохое состояние здоровья. Довольно ощутимой, но не ведущей является неудовлетворение потребностей, связанных с русской идентичностью. На самоопределение русскоязычной молодежи относительно сильное влияние оказывают этнополитические факторы, но она меньше ориентируется на про-росийские ценности.

Ключевые слова: неудовлетворенные потребности, социальная идентичность, возрастные различия, русскоязычные граждане.

Стан настроїв у кількомільйонному середовищі російськомовних жителів України становить украй важливу характеристику політичної і психологічної трансформації українського соціуму. Від змісту і динаміки цих настроїв величезною мірою залежить успішність процесів утвердження державності та розвитку громадянського суспільства. У такому контексті вирізняється актуальністю дослідження соціально-психологічних чинників інтеграції російськомовної спільноти до сучасного українського суспільства, що його протягом кількох років виконують науковці лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України [1–3].

Важливий аспект цієї роботи становить вивчення процесу колективного самовизначення російськомовної спільноти в Україні. Метою статті є висвітлення результатів одного з етапів відповідного емпіричного дослідження, проведеного в жовтні-листопаді 2009 р. З'ясувалися, зокрема, рівень та особливості задоволення чи незадоволення основних потреб російськомовних респондентів. Окремий аспект становив аналіз потребової сфери російськомовної молоді.

Опитувалися мешканці переважно російськомовних південно-східних регіонів країни. У кожному з них за демографічними показниками (на підставі даних Всеукраїнського перепису населення 2001 р. [4]) було визначено місцевості, яких відносно вищу частку населення становлять особи російського етнічного походження та носії російської мови. Опитування проводилося в місті Севастополі, містах Сімферополь, Керч і Феодосія, Кіровському, Ленінському і Нижньогірському районах АР Крим, містах Дніпропетровськ, Першотравенську і Тернівка Дніпропетровської обл., містах Донецьк, Горлівка, Макіївка, Харцизьк Донецької обл., містах Запоріжжя,

Бердянськ і Мелітополь, Кам'яно-Дніпровському і Мелітопольському районах Запорізької обл., містах Луганськ, Краснодар і Стаханов, Станично-Луганському районі Луганської обл., місті Миколаєв Миколаївської обл., містах Одеса та Ізмаїл, Ізмаїльському районі Одеської обл., містах Харків і Чугуєв, Чугуївському районі Харківської обл., місті Херсоні Херсонської обл.

Вибірку було структуровано за ознаками віку, статі, величини та адміністративного статусу населених пунктів. Усього було опитано 1537 осіб. Серед них респондентів, які в особистому спілкуванні цілковито або здебільшого віддають перевагу російській мові, виявилось 1292 особи, що становить 84,1%. Ця вибірка назагал не відповідає строгим соціологічним критеріям, але завдання опитування полягали не у визначенні суто кількісних розподілів, а в з'ясуванні психологічного змісту досліджуваних явищ.

Зміст спеціально розробленої російськомовної анкети стосувався широкого кола питань: задоволеності респондентів життям, ступеня задоволення їхніх основних потреб, їхньої соціальної ідентичності, мовних уподобань, політичних орієнтацій, особистісних постав у різних сферах життєдіяльності тощо.

Частина індикаторів стану масових настроїв представників російськомовної спільноти стосувалася потреб, що переживаються ними як недостатньо або цілковито незадоволені. Респондентам пропонувався перелік із 20 таких потреб, який було розроблено раніше на вибірці 493 жителів Луганська, Одеси та Сімферополя. Це потреби, що найчастіше вибиралися російськомовними респондентами або за якими мали місце найбільші відмінності між респондентами україно- і російськомовними.

У цьому дослідженні респондентам пропонувалося дати відповідь на запитання “Чого Вам особисто найбільше бракує в житті?”, вибираючи від одного до п'ятьох пунктів з-поміж перелічених.

Отримані відповідні респондентів розподілилися таким чином: бракує матеріального добробуту – 53,4%, порядку й стабільності – 45,9, упевненості в майбутньому – 42,3, чесної влади – 33,1, здоров'я – 32,0, єднання з Росією – 21,7, реалізації здібностей – 17,3, захисту російської мови – 13,5, задоволеності життям – 12,7, компетентних керівників – 12,3, життєвих досягнень – 10,8, гордості за свій народ – 10,8, віри у власні сили – 9,4, солідарності громадян – 8,8, кола однодумців – 7,8, свободи самовираження – 6,8, стабільного колективу – 5,7, становища в суспільстві – 5,0, знання української мови – 4,3, українського патріотизму – 2,3%.

Отже, російськомовні респонденти найбільше потерпають через матеріальні нестатки, недостатню впевненість і стабільність, брак

чесної влади, поганий стан здоров'я. Аж після цих потреб іде незадоволена потреба єднання з Росією.

Проросійські устремління російськомовних респондентів не домінують, хоч і є доволі вагомими.

За результатами факторного аналізу перелічених ознак виділилися вісім значущих факторів, які сукупно вичерпують 51,5% загальної дисперсії. Для чіткішого структурування факторного простору було проведено вторинну факторизацію, за якою виділилися п'ять факторів із загальною дисперсією 52,4%.

У змісті першого фактора протилежні полюси утворили, з одного боку, потреби впевненості в майбутньому (0,631) та порядку й стабільності (0,533), а з другого – потреба мати коло однодумців (-0,634). Таке протиставлення відображає взаємодію двох тенденцій: перша – це орієнтація на стабільність середовища – дещо абстрактного, не безпосереднього, можливо, суспільства загалом, а друга – пошук референтного близького оточення, вплив якого є більш безпосереднім і психологічно відчутнішим.

У другому факторі протиставилися брак здоров'я (0,796) і брак свободи самовираження (-0,626). Таке співвідношення досить виразно віддзеркалює вікові особливості: на погане здоров'я частіше нарікають представники старшої вікової групи, а свободою самовираження сильніше переймається молодь.

У просторі ознак, які утворили третій фактор, на одному полюсі опинився брак задоволеності життям (0,792), а на другому – брак порядку й стабільності (-0,477) та компетентного керівництва (-0,303). Такі співвідношення можна певною мірою інтерпретувати як вияв локусу контролю в загальній оцінці свого життя: більш інтернального на полюсі задоволеності життям та більш екстернального – на протилежному полюсі, коли незадоволення спричиняється браком компетентного керівництва та порядку й стабільності.

Брак компетентного керівництва (0,672) утворив також один із полюсів у п'ятому факторі, де йому протиставилися брак гордості за свій народ (-0,533) та єднання з Росією (-0,508). У цьому разі наявне співвідношення відображає або прагматично-інструментальне ставлення до суспільних процесів, або, навпаки, ставлення більш ідеологічно-символічне.

У просторі ознак, що об'єдналися в п'ятому факторі, на одному полюсі виділилися брак знання української мови (0,774) та брак становища в суспільстві (0,465), а на протилежному – брак кола однодумців (-0,369). Кореляція між недостатнім знанням української мови і недостатнім становищем у суспільстві може відображати,

зокрема, як позитивне, так і негативне ставлення до української мови. У першому разі йдеться про усвідомлення потреби її вивчення для здобуття належного статусу, у другому – про неможливість здобуття високого статусу через незнання української мови, що має, відтак, позначати певну примусовість її вивчення. Що ж до браку кола однодумців, то він, очевидно, протиставляється бракові становища в суспільстві, коли вибір має здійснюватися між здобуттям високого соціального статусу і наявністю референтного оточення.

Розглянуто особливості розподілу незадоволених потреб у різних вікових групах. Респонденти віком від 18 до 29 років склали у вибірці 24,7% (319 осіб), від 30 до 49 років – 36,0% (465 осіб), 50 років і старші – 39,3% (508 осіб). Значущу різницю (за критерієм χ^2) між рівнем незадоволеності потреб у цих групах виявлено в половині випадків – 10 із 20.

Найістотніші відмінності виявлено за такими потребами, як здоров'я, реалізація здібностей, життєві досягнення та свобода самовираження. Здоров'я найбільше бракує старшим за віком особам: відповідну потребу як незадоволену позначили 20,1% молодих респондентів, 26,2% – середнього віку та 44,7% – представників старшого покоління.

На брак задоволеності решти потреб сильніше нарікає молодь. Коли йдеться про реалізацію здібностей, то її бракує 31,0% молодих осіб, 15,7% осіб середнього та 10,0% – старшого віку. Життєвих досягнень не вистачає 21,6, 9,3 та 5,5% респондентам відповідно. Потреба свободи самовираження залишається незадоволеною для 14,7, 4,7 та 3,7% представників виділених вікових груп.

Коли взяти до уваги оцінку потреб етнополітичного змісту, то належить зазначити, що значущі відмінності між віковими групами виявилися щодо потреб, які віддзеркалюють російську ідентичність респондентів (єднання з Росією та захист російської мови). За потребами, у змісті яких має втілюватися радше українська ідентичність, наявні відмінності не досягли статистично значущого рівня.

Незадоволеність потреб, пов'язаних із проросійськими орієнтаціями респондентів, чіткіше проявляється в оцінках представників старшого покоління, ніж молоді. Так, єднання з Росією бракує 28,7% респондентів із старшої вікової групи, 19,6% – із середньої, 13,5% – із молодшої, а захисту російської мови – 17,9, 10,3 та 11,3% відповідно.

Натомість характеристики, за якими можна опосередковано судити про ступінь української ідентичності, отримали низькі оцінки

в усіх трьох групах: про брак знання української мови заявили 3,9% літніх громадян, 4,7 – середнього віку, 4,1 – молодих. Про брак українського патріотизму повідомили, відповідно, 1,6, 3,0 та 2,5% опитаних.

За результатами факторного аналізу в просторі незадоволених потреб по молодіжній вибірці виділилися сім значущих факторів із сукупним вкладом у дисперсію 50,0%. За результатами вторинної факторизації виділилися п'ять факторів (вклад у загальну дисперсію – 58,9%).

Для молодіжної частини вибірки дещо актуальнішими, порівняно з іншими віковими групами, виявилися індикатори, пов'язані з мовним оформленням самовизначення. Перший фактор утворили ознаки недостатнього захисту російської мови (0,508) – на одному полюсі – і недостатньої солідарності громадян (-0,629) та стабільного колективу (-0,595) – на другому. Тут привертає увагу такий цікавий зв'язок: усі ці три потреби отримали невелику кількість виборів – 11,3, 6,0 та 6,6%, відповідно, але в системі кореляційних зв'язків вони склали центральну вісь, у відношенні до якої істотно визначаються позиції респондентів щодо решти індикаторів.

Захистові російської мови як, очевидно, ідеальному вираженню прив'язаності до своєї російськомовної ідентичності протистоїть пошук референтного оточення. Можна вести мову про два варіанти ідентифікації: більш ідейно-абстрактний і більш комунікативно-груповий.

Іншого роду протиставлення склалося в межах другого фактора, де на одному полюсі розмістилася незадоволена потреба реалізації здібностей (0,745), а на другому – брак чесної влади (-0,699). У цьому співвідношенні простежується вибір між інтернальною позицією розрахунку на власні сили та екстернальною позицією очікування на позитивний вплив авторитетів, що опікають.

Важче піддається поясненню зміст третього, однополюсного, фактора, який утворили незадоволені потреби мати компетентних керівників (-0,778) та знати українську мову (-0,632). Одне з можливих пояснень може полягати в тому, що ці дві незадоволені потреби усвідомлюються як вади на шляху позитивних перетворень себе і суспільства, вади, які треба долати.

У четвертому факторі бракові впевненості в майбутньому (0,796) протистоять незадоволені потреби захисту російської мови (-0,449), знання української мови (-0,322) та солідарності громадян (-0,305). Таке дещо парадоксальне поєднання на одному полюсі оцінки двох мов стає зрозумілим у контексті їхнього протиставлення очіку-

ванням щодо майбутнього: і недостатнє знання української мови, і незахищеність російської, і брак солідарності громадян можна розглядати як незадоволені потреби теперішнього часу, на противагу непевним очікуванням щодо майбутнього.

П'ятий фактор утворили дві протилежні ознаки – брак задоволеності життям (0,836) і брак гордості за свій народ (-0,582). Таке відношення відображає різні способи досягнення задоволеності життям: коли вона постає як інтернально-диспозиційна характеристика особи (людина “сама себе” робить задоволеною) або коли задоволеність досягається через прилучення до простору колективних цінностей.

Узагальнення висвітлених даних дають підстави для низки висновків. Основними в переліку незадоволених потреб російськомовних громадян є матеріальні нестатки, недостатня впевненість і стабільність, брак чесної влади, поганий стан здоров'я. Лише після цих потреб знаходиться місце для незадоволеної потреби єднання з Росією. Отже, проросійські устремління російськомовних респондентів не домінують, хоч і є доволі вагомими.

Особливості переживання незадоволених потреб представниками російськомовної молоді назагал відповідають традиційним віковим співвідношенням: молодь виразніше потерпає через брак реалізації здібностей, життєвих досягнень та свободи самовираження, тоді як особам старшого віку відчутніше бракує здоров'я.

Список використаних джерел

1. Васютинський В.О. Незадоволені потреби в структурі соціального самовизначення російськомовних громадян / В.О.Васютинський // Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі: Матер. методол. семінару АПН України 19 березня 2008 р. – К., 2008. – С. 424–431.
2. Васютинський В.О. Мова спілкування як чинник визначення громадсько-політичних пріоритетів / В.О.Васютинський // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / За ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі. – К.–Ніжин: Видавництво НДУ, ДС “Міланік”, 2008. – Том 10. – Вип. 6. – С. 59–62.
3. Васютинський В.О. Російськомовна спільнота в Україні: загрози ідентичності і постави щодо інтеграції / В.О.Васютинський // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: Зб. наук. праць / Гол. ред. В.Л.Ортинський. – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – Вип. 1. – С. 37–44.

4. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М. С.Дністрянський. – Львів: Літопис, 2006.
5. Фромм Э. Бегство от свободы / Э.Фромм: Пер. с англ. / Общ. ред. и послесл. П. С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1990.

According to the results of a polling of 1292 Russian-speaking respondents it was concluded that their social self-determinations were essentially influenced by experience of non-satisfied needs. The lacks of well-being, order and stability, a certainty of the future, the fair authorities, and health were especially significant. Non-satisfaction of the needs dealing with Russian identity was rather appreciable, but not leading. The ethno-political factors had relatively stronger effect on the self-determination of Russian-speaking youth, but the young people were less focused on the pro-Russian values.

Key words: non-satisfied needs, social identity, age differences, Russian-speaking residents.

Отримано: 11.02.2010

УДК 159.923.2

С.О.Вільдгрубе

Формування компонентів самоствавлення підлітків в умовах соціальної депривації

У статті подається теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми самоствавлення, порівняльний аналіз компонентів самоствавлення. Приділена увага психологічним факторам формування самоствавлення, особливостям розвитку самоствавлення підлітків, позбавлених батьківського піклування.

Ключові слова: самоствавлення, особистість, підліток, самосвідомість, самооцінка, Я-концепція, депривація.

В статье проведен теоретический анализ научной литературы по проблеме самоотношения, сравнительный анализ компонентов самоотношения. Уделено внимание психологическим факторам формирования самоотношения, особенностям развития самоотношения подростков лишенных родительской опеки.

Ключевые слова: самоотношение, личность, подросток, самосознание, самооценка, Я – концепция, депривация,

Постановка і актуальність проблеми. Сучасне суспільство характеризується зростанням інтересу щодо індивідуального, особистісно орієнтованого підходу до розвитку підлітка. Підлітковий вік є вузловим періодом формування особистості, найбільш сенситивним для розвитку самоствавлення (С.Л. Рубінштейн, Д.І.Фельдштейн). Тому в психологічній літературі суттєву увагу приділяють проблемі ефективного розвитку самоствавлення підлітків, особливо тих, розвиток яких іде в соціально несприятливих умовах.

Підлітки, які позбавлені батьківського піклування, знаходяться у якісно новій соціальній ситуації. Соціально-економічна криза, політична нестабільність і пов'язана з цим деформація моральних основ інституту сім'ї посилюють проблему сирітства і поставили її у центр уваги суспільної, освітньої і виховної систем держави. Вивчення самоствавлення дітей, позбавлених батьківського піклування, постає необхідним у зв'язку із збільшенням і поширенням проблем, пов'язаних із вихованням, психологічним формуванням цієї категорії дітей.

З ростом кількості підлітків, які позбавлені батьківського піклування, збільшується необхідність у дослідженні психологічних факторів, що впливають на розвиток особистості цих підлітків, особливості їх самоствавлення.

У багатьох сучасних дослідженнях підлітковий вік розглядається як важливий поворотний рубіж онтогенетичного розвитку, що пов'язаний з якісно новим етапом формування самосвідомості, самоствавлення (Б.Г.Ананьєв, К.О.Абульханова-Славська, Р. Бернс, Л.І. Божович, Д.Б.Ельконін, О.М.Леонтьєв, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн, В.В.Столін, І.О.Самуйлова, І.М. Слободчиков, Г.М. Прихожан, І.І. Чеснокова, Д.І.Фельдштейн та ін.).

Вивчення самоствавлення дітей, позбавлених батьківського піклування, постає необхідним у зв'язку із збільшенням і поширенням проблем, пов'язаних із вихованням цієї категорії дітей. За допомогою створення умов для формування позитивного самоствавлення закладаються основи розвитку і становлення особистості як повноцінного активного суб'єкта діяльності і члена суспільства. Саме це зумовлює актуальність питання самоствавлення дітей позбавлених батьківського піклування.

Проблема самоствавлення вивчається в зарубіжній і вітчизняній психології такими дослідниками, як О.Г. Асмолов, Л.І. Божович, О.О.Бодалєв, Л.С. Виготський, І.С. Кон, Г.С. Костюк, С. Куперсміт, В.В.Столін, Дж. Марвел, С.Д. Максименко, В.М. Мясіщев С.Р. Пантелєєв, К.Роджерс, М. Розенберг, Л. Уэльс, І.І. Чеснокова та ін. Вони займаються вивченням таких питань: самоствавлення як компонент